

WANDELROUTES MET OPDRACHTEN VOOR HET ONDERWIJS

De Stad Geschonden vertelt over de Haagse geschiedenis tijdens de Tweede Wereldoorlog. Met vier wandelroutes door vier Haagse buurten worden de sleutelperioden in de stad opnieuw tot leven gebracht.

1

BLOEMENBUURT

START- EN EINDPUNT: **Openbare Bibliotheek, Fahrenheitstraat 707 | Lengte: 2,5 km**

Oktober 1942 tot februari 1943: in de Bomen- en Bloemenbuurt worden de bewoners uit 175 straten geëvacueerd en de huizen in 75 straten gesloopt voor de bouw van de tankgracht, onderdeel van de Atlantikwall. **Menno Huizinga** woont in de Irisstraat en documenteert illegaal het vertrek van de bewoners, de sloop van de huizen en het graven van de tankgracht. Met deze wandeling komt je eerst meer te weten over de oorlogsgeschiedenis van de buurt, daarna volg je Menno met zijn verborgen camera.

2

DUINDORP

START- EN EINDPUNT: **Tesselsestraat 65 | Lengte: 3 km**

Nergens duurt de oorlog zo lang als in Duindorp: van 1939 tot 1953. Voor de aanleg van de Atlantikwall moeten velen in Den Haag hun woning verlaten. Na de oorlog kan iedereen weer naar zijn eigen huis, maar niet de Duindorpers. In 1945 wordt Duindorp namelijk een interneringskamp voor NSB'ers en andere verraders. Pas in 1947 kunnen de eerste Duindorpers terug, maar de laatste nieuwe huizen komen pas in 1953 beschikbaar. Leer de geschiedenis van Duindorp kennen met deze wandeling.

3

JOODSE BUURT

START- EN EINDPUNT: **GEMAK, Paviljoensgracht 20-24 | Lengte: 2,5 km**

Winter 1940 tot februari 1943. De Duitse bezetter registreert, isoleert en deporteert de joodse gemeenschap van Den Haag naar Polen. Aan de hand van dagboekfragmenten van de joodse scholiere **Edith van Hessen** en docent van het Joods Lyceum **dr. Italie**, leer je meer over het joodse leven in Den Haag tijdens de Tweede Wereldoorlog en de deportatie van Haagse joden. In totaal worden 14.000 van de 17.000 joden weggevoerd. Naar schatting 12.000 joden komen om in de concentratiekampen. Edith en dr. Italie overleven de oorlog.

4

CLINGENDAEL

START- EN EINDPUNT: **eindhalte buslijn 18, Laan van Clingendael | Lengte: 2,5 km**

Loop door de geschiedenis van Clingendael, een van de mooiste landgoederen van Den Haag. Het is 1940, het landgoed staat leeg en wordt in beslag genomen als woning van **Dr. Arthur Seyss-Inquart**, de 'Unterführer' van het door Nazi-Duitsland bezette Nederland. Met deze wandeling kom je meer te weten over Seyss-Inquart als Reichskommissar, over zijn gezinsleven en over wat de oorlog heeft betekend voor het landgoed Clingendael.

TIP! De wandelingen zijn ook te downloaden als multimedia-tour voor de smartphone op www.haagshistorischmuseum.nl/wandelroutes

Let op: de multimedia-tours verschillen met de pdf-wandelingen en bevatten bijvoorbeeld geen opdrachten.

De Stad Geschonden - Route 4

CLINGENDAEL

Arthur Seyss-Inquart, ca. 1940
(Collectie Haags
Gemeentearchief)

Arthur Seyss-Inquart

1892: Geboren in Moravië, toen onderdeel van Oostenrijk-Hongarije, nu het oostelijk deel van Tsjechië

1932: Lid van de Steyrischer Heimatbund, mantelorganisatie van de NSDAP.

1938: Formeel lid van de NSDAP. Seyss-Inquart speelt een rol in de Anschluss. Onder Duitse druk wordt hij benoemd tot Oostenrijks bondskanselier.

1939: Plaatsvervangend gouverneur-generaal van de door Duitsland bezette Poolse gebieden.

1940: Reichskommissar in bezet Nederland.

NSDAP: Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, kwam in 1933 aan de macht met Adolf Hitler als voorman.

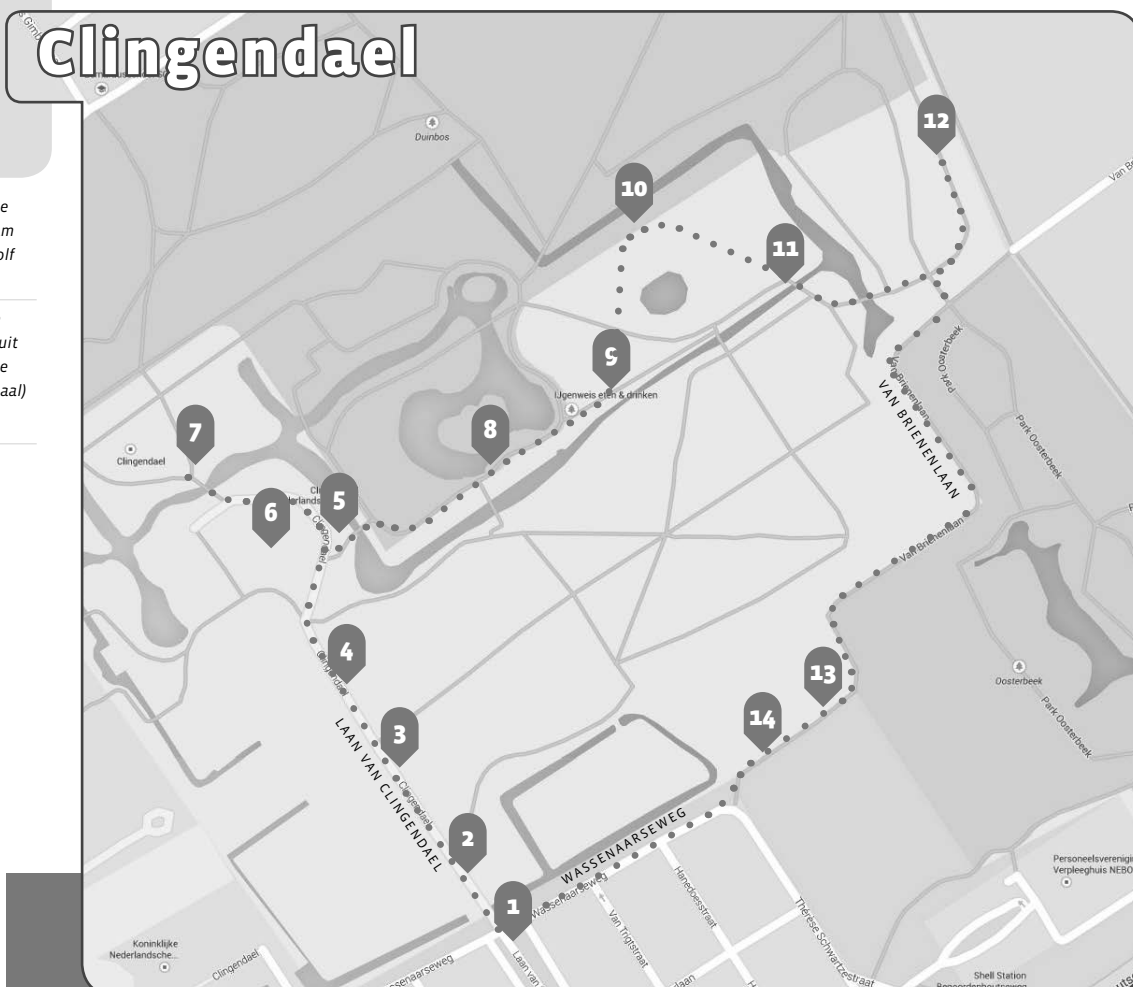
Anschluss: Duitsland breidde op 13 maart 1938 de grenzen uit door Oostenrijk in te lijven. De annexatie wordt (internationaal) aangeduid met 'Anschluss'.

Met deze wandeling loop je door de geschiedenis van een van de mooiste landgoederen uit Den Haag. Het is 1940, het landgoed Clingendael staat leeg en wordt in beslag genomen als de verblijfplaats van Dr. Arthur Seyss-Inquart, de 'Unterführer' van het door Nazi-Duitsland bezette Nederland.

Naast Clingendael ligt het landgoed Oosterbeek, waar vlak voor de oorlog een filmstudio in gebruik is. Na 1943 wordt het de opslag en fabricageplaats voor V2's. Dit zijn de raketten waarmee Hitler in 1944 en 1945 Engeland bestookt, onder andere vanuit Den Haag.

Na de capitulatie van Nederland op 15 mei 1940, besluit Hitler dat Nederland, het 'broedervolk', geen militair regime hoeft. Het krijgt een bestuur van burgers. Dat klinkt mooi, maar het doel is vooral om als bondgenoot via Nederland de rijkdommen uit Indië binnen te halen. Om dat voor elkaar te krijgen, is een getalenteerde en slimme diplomaat nodig. Dat moet de Oostenrijkse **Dr. Arthur Seyss-Inquart** worden.

Seyss-Inquart heeft zin in zijn nieuwe taak als 'Reichskommissar für den Niederlanden'. Maar al vrij snel blijkt dat deze starre man het vertrouwen van de Nederlanders niet kan winnen. Aan de andere kant: veel verzet is er ook niet. De weerstand wordt pas sterker als de onderdrukking harder en scherper wordt.

START- EN EINDPUNT eindhalte buslijn 18, Laan van Clingendael
LENGTE 2,5 km

VRAAG 1

Hoe heette de ‘baas’ van Nederland tijdens van de Tweede Wereldoorlog?

Loop naar de oprijlaan van Landgoed Clingendael.

1**Laan van Clingendael**

Reichskommissar Seyss-Inquart probeert in eerste instantie een goede verhouding met de Nederlanders te krijgen, met twee belangrijke uitzonderingen: de katholieken en de joden.

Hoewel hij zelf katholiek is opgevoed, heeft Seyss-Inquart iets tegen de Nederlandse katholieken. Zij zorgden in de jaren dertig voor de opname van hun Duitse geloofsgenoten die hun land moesten ontvluchten omdat zij zich verzetten tegen de nazi's. Al in juni 1940 laat hij vier katholieke, Nijmeegse professoren arresteren. Daardoor krijgt hij het aan de stok met aartsbisschop De Jong. Vele botsingen volgen. Zo weigert de katholieke kerk NSB'ers de sacramenten en protesteren zij tegen de Jodenvervolging. De registratie van de Haagse joden begint in september 1940.

VRAAG 2

Leg uit waarom Seyss-Inquart iets tegen de katholieken had en hoe die verhouding verslechterde.

Loop verder door, steek de Wassenaarseweg over tot het begin van de oprijlaan van landgoed Clingendael, bij het wachthokje aan de linkerkant.

2**Begin oprijlaan**

Seyss-Inquart gaat wonen op het landgoed Clingendael. De tuinen en het park vallen zeer in de smaak. De vorige eigenares van Clingendael, Freule Daisy van Brienens, heeft haar ziel en zaligheid gelegd in het onderhoud. Zij stelt het park open voor het publiek. Maar dat is voorbij zodra Seyss-Inquart zijn intrek neemt in Clingendael. Bij de ingang komt bewaking. Het wachthokje staat er nog, links aan het begin van de oprijlaan.

Huis Clingendael, ca. 1940.
(Collectie Haags
Gemeentearchief)

VRAAG 3

Stel: jij bent Seyss-Inquart en wordt door Hitler in Nederland geplaatst om het land te besturen. Waar zou jij gaan wonen? En waarom?

Loop de oprijlaan in.

3

Oprijlaan van Clingendael

Vanaf 1941 legt Duitsland zich steeds meer toe op het verdedigen dan op het veroveren van landen. Hitler besluit aan de Europese westkust – van Noorwegen tot aan de grens met Spanje – de *Atlantikwall* te bouwen zodat hij aan het oostfront de handen en vooral de soldaten vrij heeft om te vechten. De *Atlantikwall* is een keten van verdedigingswerken als bunkers, anti-tankmuren en anti-tankgrachten. Een deel van de *Atlantikwall* loopt door Den Haag. Het gevolg hiervan is dat 175 straten worden afgebroken en 135.000 inwoners moeten worden geëvacueerd.

Seyss-Inquart wil ondanks de onveilige positie aan de kust zijn woonplaats niet verlaten. Daarom worden Clingendael en de aangrenzende wijk Benoordenhout binnen de ‘Stützpunktgruppe’ (uitvalsbasis) Scheveningen van de *Atlantikwall* getrokken. Wijk en park krijgen zo een aparte verdedigingsstatus en worden omgeven door bunkers en een antitankgracht.

VRAAG 4

Hitler besluit dat de Atlantikwall moet worden gebouwd in zes landen. Om welke landen gaat het?

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

- 6

De grenzen van de Stützpunktgruppe Scheveningen van de Atlantikwall.
 In de roze (lichtgrijze) vlakken werd de bebouwing gesloopt, in de paarse
 (donkergrijze) gebieden werd de bebouwing beschadigd.
 (Collectie Henk Ambachtsheer)

4
Loop rechtdoor langs de kinderboerderij (links). Vroeger waren dit de paardenstallen.

Paardenstallen

De stallen zijn door de vorige eigenaar van het landgoed gebouwd, maar ook Seyss-Inquart is paardenliefhebber. Er wordt veel paard gereden op Clingendael. Soms maakt de familie – Arthur, Trude, zijn vrouw en hun jongste dochter Dorli – een rijtochtje naar zee.

Trude Seyss Inquart (links) op Clingendael, 1941. (Collectie Haags Gemeentearchief)

5
Loop met het asfalt van de oprijlaan mee, naar de voorkant van Huis Clingendael.

Huis Clingendael

Clingendael wordt door Seyss-Inquart gebruikt als ontvangstruimte voor politieke kopstukken. Tegelijk is het een huis voor zijn eigen gezin. Zijn vrouw Trude laat de salon op de eerste verdieping zo verbouwen dat er films vertoond kunnen worden. De projector is verborgen achter een wegschuifbare spiegel, net een echte filmzaal.

Het gerucht gaat dat de maaltijden in huize Clingendael erg sober zijn. Meermalen worden mensen betrapt, die – na een diner op Clingendael – later op de avond nog wat eten in een restaurant, of vooraf iets eten voor zij gaan dineren bij de Reichskommissar Seyss-Inquart.

Seyss-Inquart bestuurt bezet Nederland met een selecte groep hoge Duitse functionarissen, de 'Generalkommissare'. Twee heeft hij van hogerhand opgelegd gekregen. De andere medewerkers kan hij zelf uitzoeken, waaronder mannen uit de kring van 'alte Kameraden' uit zijn Oostenrijkse tijd.

In een huis waarin zoveel belangrijke Duitsers komen, staat de veiligheid voorop. De wijnkelder wordt verbouwd tot schuilkelder. Het balkon aan de voorgevel wordt gesloopt om indringers te ontmoedigen. Zelfs het hondenkerkhof achter het huis moet er aan geloven. De stenen worden platgelegd, zodat niemand er zich achter kan verschuilen.

Arthur Seyss-Inquart. (vooraan)

VRAAG 5

Bekijk het huis. Welke organisatie maakt hier nu gebruik van?

Loop langs het huis, keer dan terug en ga rechts over het gazon op een klein huisje af. Op de muur is een plaquette bevestigd ter herinnering aan een verhoor van verzetsmensen.

6

Huisje tegenover Huis Clingendael

Een belangrijke gast in huize Clingendael is Heinrich Himmler, hoofd van de Schutzstaffel (SS). Hij logeert in mei 1942 op Clingendael en wordt er allerhartelijkst onthaald. Verschillende activiteiten worden georganiseerd: een 'Waldlauf' voor de Hitlerjugend en Jeugdstorm, partijtjes tennis, een toeristisch tochtje langs de bollenvelden en de Amsterdamse grachten. Tussen alle gezelligheid door staat Himmler er op zélf gevangene verzetsmensen te verhoren. De opperbeas van de SS wil zich een beeld vormen van het weerstandsvermogen van het Nederlandse verzet na het fusilleren van 72 gevangenen, elf dagen eerder.

VRAAG 6

Bekijk de bronzen herdenkingsplaquette. Op welke datum vonden de verhoren plaats? En welke vijf anderen stonden hierbij aan de zijde van Heinrich Himmler?

Heinrich Himmler.

Loop door langs de rechterkant van het huisje. Ga bij de wegwijzer rechts het grintpad op, langs het oude koetshuis, steek verder op een bruggetje met houten leuning over.

7

Huis met rieten dak

In het huis met het rieten dak (even verderop links) 'wonen' in de oorlogsjaren de *Ordnungspolizei* – ook wel *Grüne Polizei* genoemd vanwege de groene uniformen. Zij bewaken het landgoed en het huis.

De aarden wal die je rechts ziet, is nog onderdeel van de oude tuinaanleg van Clingendael. Hierin is een ondergrondse schuilbunker weggewerkt. De ontluchting verraadt de aanwezigheid van beton ondergronds. In de aangrenzende wijk zijn na de evacuatie van de bevolking in 1943 meer van zulke schuilplaatsen gebouwd. Deze waren vooral voor de medewerkers van Duitse bedrijven en instellingen.

VRAAG 7

Bekijk de aarden wal. Zie je nog iets van de schuilbunker die hieronder ligt? Geef een omschrijving van wat je van de bunker ziet.

Ga rechtdoor richting de volgende brug, neem vlak daarvóór het pad rechtsaf richting de Oud-Hollandse Tuin. Neem even verder een pad rechts naar beneden langs een houten hut met rieten dak en loop dan langs de Hollandse tuin (aan je linkerhand). Ga even verder het brui-ne, houten bruggetje over en loop achter Huis Clingendael langs. Neem bij de wegwijzer de richting Japanse Tuin en sla even verder rechtsaf het pad in naar de ingang van de Japanse Tuin.

8

Japanse tuin

Seyss-Inquart heeft een voorliefde voor deze romantische plek, niet alleen vanwege zijn schoonheid, maar vooral omdat hij zich hier goed kan terugtrekken voor geheime gesprekken over de steeds benarder wordende toestand van het Derde Rijk en de groeiende weerstand in het bezette Nederland.

De Japanse Tuin op landgoed Clingendael, foto rond 1935 gemaakt door J. Bockstart. (Collectie Haags Gemeente-archief)

TIP! De Japanse tuin is zeker een bezoekje waard. Bekijk online de actuele openingstijden.

Loop terug over het paadje en neem dan rechts een breder pad naar het theepaviljoen.

9

Theehuis

Het theehuis is het gastenverblijf waar Dick – de zoon van Arthur en Trude Seyss-Inquart – slaapt als hij op Clingendael langskomt.

Ga rechtdoor en steek even voorbij het theehuis linksaf het grasveld over naar een wit bankje aan de voet van een aarden wal, begroeid met beuken. Ga rechtsaf langs de voet van de aarden wal en stop twee bankjes verderop.

10

Beukenrij op aardwal

Grüne Polizisten, SS'ers en Nazi's, niets menselijks is hun vreemd. De inkervingen in de beuken op de aarden wal vertellen van hun geheimen, liefdes, *dates* en waarschijnlijk vooral van hun verveling hier op het landgoed.

VRAAG 8

Zoek in de buurt naar romantische inkervingen uit de oorlogstijd. Omschrijf drie ervan hieronder.

1

2

3

Ga bij de bank naar rechts. Steek het grote grasveld helemaal over. Loop richting een witte, houten brug links aan de overkant van het veld.

11

Achterin Clingendael

Trude is een verwoed filmer. Zij legt niet alleen haar familielevens vast, maar ook de bezoeken van gasten en sportieve activiteiten. Trude als cameravrouw probeert haar man zo voordelig mogelijk te filmen om het hinken met zijn stijve en kortere been te verhullen. Onder de bevolking heeft Seyss-Inquart de bijnamen 'Hinkepink' en 'Zes-en-een-kwart'. De hinkepoot is het resultaat van een ongeluk in 1928 bij het bergbeklimmen.

VRAAG 9

Waarom denk je dat Seyss-Inquart 'zes-en-een-kwart' wordt genoemd? Geef twee redenen.

1

2

Ga het bruggetje over en neem het pad rechtdoor. Ga linksaf een wit bruggetje over en loop rechtdoor. Het pad buigt verderop naar links langs het water van de voormalige tankgracht. Loop door tot aan een bunker (links) in het bos.

12**Bunker bij de tankgracht**

Je staat hier bij de tankgracht die Clingendael aan de noordkant moet afschermen tegen de geallieerde troepen die, als ze aan land komen, de 'Festung Scheveningen' van deze kant willen binnendringen. De steile oevers van de gracht houden de tanks tegen. Aan dit rechte stuk gracht ligt het geschut van drie grote kanonbunkers. De bunker waarbij we nu staan, is het gemakkelijkst te herkennen. Tegenwoordig is dit vooral het domein van de vleermuis.

Luchtfoto van Clingendael, het Benoordenhout en het Haagse Bos, met de tankgracht, foto in 1944 gemaakt door de RAF, de Britse luchtmacht. (Collectie Haags Gemeente-archief)

VRAAG 10

De Duitse bezetter verdedigt zich met man en macht tegen de geallieerde troepen. Noem drie landen die tot de geallieerden behoorden.

 1

 2

 3

VRAAG 11

Bekijk de luchtfoto bij punt 12 uit 1944 waarop je de tankgracht ziet die ten noorden van Clingendael is gegraven. Geef op het kaartje op pagina 3 aan waar het stuk tankgracht ligt dat je op de foto ziet.

Ga terug langs de tankgracht, het pad buigt naar rechts. Ga links een witte brug over en vervolgens vlak vóór een witte brug rechtsaf een asfaltweggetje op.

LET OP: dit fietspad kan druk zijn!

13

Prinses Julianakazerne

In 1941 besluiten de Duitsers tot de bouw van de kazerne als *SS-Polizei-kazerne*. Hier vindt de *Grüne Polizei* onderdak. Later in de oorlog komt de kazerne binnen de 'Hauptkampflinie' van de *Atlantikwall* te liggen.

Architect Karl Gonser ontwerpt het gebouw in de zogeheten *Stuttgarter Schule*, een bouwstijl gebaseerd op de traditionele Duitse plattelandsarchitectuur van bijvoorbeeld boerenhoven en kasteelachtige behuizingen. Het is een van de weinige gebouwen in Nederland en het enige gebouw in Den Haag dat is ontworpen in deze stijl.

De Julianakazerne, 1955.

VRAAG 12

In 1948 werd de naam van de Polizei-kazerne officieel gewijzigd in Prinses Julianakazerne. Het kazernecomplex is een gemeentelijk monument. Waarom denk je dat het een monument is? Geef twee redenen.

 1

 2

Loop door. Ter hoogte van de kazerne, aan de rechterkant van het fietspad, staat de enorme commandobunker van Seyss-Inquart, gebouwd in 1942.

14

Schuilbunker Seyss-Inquart

Dit lijkt een boerderij, maar is een bunker. De bunker zit verstopt in een schil met het uiterlijk van een grote boerderij. De Reichskommissar heeft hier in zijn Haagse bunker beduidend meer ruimte dan de Führer in zijn Berlijnse bunker. Niet dat Seyss-Inquart er ook daadwerkelijk gebruik van heeft gemaakt, ook niet in benarde tijden. Op **Dolle Dinsdag** (5 september 1944) neemt hij de benen naar zijn verder landinwaarts gelegen residentie, het kasteeltje Spelderholt in Beekbergen. Van daar uit pendelt hij naar zijn kantoor aan de Loolaan in het nabijgelegen Apeldoorn. Trude vertrekt naar Oostenrijk. Hun dochter Dorli is al sinds mei 1944 terug.

Dolle Dinsdag: op dinsdag 5 september 1944 raakt Nederland in een bevrijdingsroes als premier Gerbrandy op de radio verkondigt dat de geallieerden Nederland hebben bereikt. De Duitse bezetter en de landverraders proberen hals over kop Nederland te ontvluchten. Nog diezelfde dag blijkt dat het bericht te hoopvol was en het nog tot 5 mei 1945 duurt voor het hele land is bevrijd.

Later komt Seyss-Inquart terug naar Den Haag. In de laatste oorlogsmaanden weet hij de plannen van het Duitse opperbevel voor een grootscheepse onderwaterzetting van West Nederland te vrijdelen. Eind april treedt hij in contact met het verzet en weet te zorgen voor voedseldroppings door Engelse bommenwerpers.

Arthur Seyss-Inquart, politiefoto van na de oorlog.

Na de oorlog, tijdens de Neurenbergse processen, wordt Seyss-Inquart aangeklaagd als oorlogsmisdadiger. In de gevangenis stelt hij zich weer open voor het katholiecisme, waarmee hij altijd een haat-liefdeverhouding heeft gehad. Hij beseft dat hij vooral moet boeten voor zijn daden in Nederland. 'Mijn strop is uit Hollandse hennep gedraaid' weet hij. En hij krijgt de strop: in de nacht van 15 op 16 oktober 1946 werd Dr. Arthur Seyss-Inquart wegens oorlogsmisdaden opgehangen.

VRAAG 13

Seyss-Inquart had een slechte verhouding met de katholieken (zie vraag 2). Verbaast het je dat Seyss-Inquart zich in de gevangenis weer openstelt voor het katholieke geloof? Leg uit waarom wel/niet.

Loop rechtdoor over de Wassenaarseweg tot aan de ingang van het landgoed.

EINDE ROUTE